

Η Ελλάδα, ο καταναλωτισμός 2004.
και οι νεώτεροι, Μεναίχμιο

ΝΙΚΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Αθήνα, Θεμέλιο.
Υψίλον.

Αθήνα, Αλεξάν-

ναλακτικές Εκδόσεις.

Αθήνα, Εκδόσεις 70.

Εύνορα, (1996).

ατικό Κράτος Δικαίου,

το Passerin d' Entreves

ject Modernity, Cam-

y, Free Press.

λογος στη μαρξιστική

Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Αθήνα, Καμπύλη.

13.

Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν (1925-2017) και η Διφορούμενη Νεωτερικότητα

ΝΙΚΟΣ ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ & ΚΩΣΤΑΣ ΠΕΡΕΖΟΥΣ

Καθίσματα Κοινωνία in Leeds

Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι θέσεις του Ζίγκμουντ Μπάουμαν (Zygmunt Bauman) για τη νεωτερικότητα ως έννοια και ως εμπειρία.¹ Αν θα

1. Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν γεννήθηκε στο Πόζναν της Πολωνίας το 1925. Καλή εγκύκλια παιδεία, η οποία περιλάμβανε και γνώση αρχαίων ελληνικών, απόκτησε στη Σοβιετική Ένωση. Σε ηλικία 18 ετών κατετάγη στον τότε ελεγχόμενο από τους σοβιετικούς Ελεύθερο Πολωνικό Στρατό και πολέμησε ενάντια στη ναζιστική κατοχή. Συμμετείχε στις μάχες του Κόλμπεργκ και του Βερολίνου για τις οποίες του απονεμήθηκε τον Μάιο του 1945 ο στρατιωτικός σταυρός της ανδρείας. Παρέμεινε στο στρατό και μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά η πολλά υποσχόμενη καριέρα του σταμάτησε απότομα με την αποστράτευσή του, το 1953, εξαιτίας της αντισημιτικής εκκαθάρισης που οργάνωσε το Πολωνικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Μέσα σε μια μέρα, από στέλεχος του κόμματος έγινε απόβλητος του συστήματος. Η εμπειρία αυτή επηρέασε τη σκέψη και την αυτο-αντίληψή του, κάτι που αποτυπώθηκε πολύ αργότερα, με την έμφαση στο διφορούμενο της ζωής, στον ξένο και την ετερότητα.

Την ίδια επίμαχη περίοδο ολοκλήρωσε το μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών του στις κοινωνικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας όπου και το 1954 έγινε λέκτορας στην εκεί Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Κατά τη διάρκεια ενός σύντομου περάσματος του από την London School of Economics ολοκλήρωσε την πρώτη του σημαντική μελέτη για το βρετανικό σοσιαλιστικό κίνημα, η οποία και αποτέλεσε το πρώτο του βιβλίο που εκδόθηκε στα πολωνικά το 1959 και μεταφράστηκε στα αγγλικά το 1972 (Between Class and Elite). Με το βιβλίο *Socjologia nacodzie* (Κοινωνιολογία της καθημερινής ζωής) που εκδίδεται το 1964 κατακτά πλέον ένα σημαντικό κομμάτι του πολωνικού κοινού.

Στο Πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας παρέμεινε έως το 1968. Από εκεί έφυγε εξαιτίας αντισημιτικών εκκαθαρίσεων για να περάσει για λίγο από το πανεπιστήμιο του Τελ Αβίβ πριν αποδεχθεί την έδρα της κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Leeds. Εκεί διετέλεσε Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνιολογίας από το 1972 μέχρι την αποχώρησή του, το 1990. Σήμερα είναι ομότιμος καθηγητής κοινωνιολογίας στα Πανεπιστήμια του Leeds και της Βαρσοβίας. Στον 347

μπορούσε κάποιος να συμπυκνώσει σε μια λέξη τις θέσεις του για τη νεωτερικότητα, αυτή θα ήταν η λέξη «διφορούμενη» (1991). Εξ αρχής, δηλαδή, η νεωτερικότητα εμπεριέχει χειραφετικά και χειραγωγικά στοιχεία, τη διαπερνά μια τραγική αντίφαση θετικότητας και αρνητικότητας. Ο Μπάουμαν είναι ένας από τους σημαντικότερους ζώντες θεωρητικούς της νεωτερικότητας και το έργο του έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική θεωρία. Το κεφάλαιο αυτό αποτελείται από δύο κύριες ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζουμε ένα σύντομο απολογισμό της μεγάλης εργογραφίας του. Στη δεύτερη και μεγαλύτερη ενότητα (που αποτελείται από επιμέρους ενότητες) αναλύονται οι απόψεις του για τη νεωτερικότητα σε σχέση και αντικριστά προς τη μετανεωτερικότητα.

Σύντομη Περιγραφή της Εργογραφίας του Μπάουμαν

Η σκέψη του έχει δεχτεί επιρροές από σημαντικούς διανοητές του 19ου αιώνα, όπως ο Καρλ Μαρξ (Karl Marx) και ο Μαξ Βέμπερ (Max Weber), αλλά και του 20ού αιώνα, όπως ο Θιόντορ Αντόρνο (Theodor Adorno), ο Κορνήλιος Καστοριάδης και ο Εμμάνουελ Λεβινάς (Emmanuel Levinas). Αρχικά ο Μπάουμαν παρέμεινε κοντά στο επίσημο μαρξιστικό δόγμα. Κάτω όμως από την επιρροή του Αντόνιο Γκράμσι (Antonio Gramsci) κυρίως, αλλά και του Γκέοργκ Ζίμμελ (Georg Simmel), στράφηκε σε μια πιο κριτική και πολυεπίπεδη θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων. Ο, ουσιαστικά, πολωνο-βρετανός διανοητής έχει δημοσιεύσει πάνω από 20 σημαντικά βιβλία στα αγγλικά, καθώς και πολυάριθμα επιστημονικά άρθρα. Στη δεκαετία του 1970, η φήμη του ως κοινωνιολόγου διαδόθηκε στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, καθώς επίσης και σε όλο το τότε ανατολικό μπλοκ, με το βιβλίο του *Culture as Praxis* (1973). Η σημασία του βιβλίου αυτού έγκειται στο ότι με πολύ πειστικό τρόπο ο Μπάουμαν βάζει τέλος στον παραδοσιακό διρισμό «κουλτούρας» και «πολιτισμού», δομής και δράσης, που ανέκαθεν ταλάνιζε – και σε κάποιο βαθμό ταλανίζει ακόμα την κοινωνική θεωρία. Κουλτούρα είναι ολική πράξη (δράσεις, τεχνικές, σκέψεις, ουτοπίες, ιδεολογίες, θεσμοί, επικοινωνία κ.λπ.), είναι αυτό που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο ως είδος και άρα αυτό που ενώνει κι αυτό που χωρίζει τους ανθρώπους σε διαφορετικά μήκη και πλάτη της γης. Εκείνο το οποίο τονίζει και μας ενδιαφέρει εδώ είναι ότι αυτή η διευρυμένη θεώρηση της κουλτούρας είναι προϊόν της νεωτερικότητας και ειδικότερα, της νεωτερικής αντίληψης για τον άνθρωπο. Το βι-

Μπάουμαν απονεμήθηκε το 1990 το European Amalfi Prize for Sociology and Social Sciences, καθώς και το βραβείο Adorno, το 1998 (Theodor W. Adorno Award of the city of Frankfurt). Είναι παντρεμένος και έχει τρεις κόρες.

βλίο του Σ
ως ένα δε
κριτική πα

Ήταν ο
ανέβηκε π
and Interpr
νων στη ν
τον κόσμο
του εικοστ
τα-νεωτερ
σχέση νεω
ντέρνου κ

Το έργ
και πολιτι
μού. Η ο
του σκέψι
γραφέα. Ε
Leeds έθε
ντος αμοι
δάσκοντε
επιστημον
λογίας ως
στη διαφο
η κοινωνι
σημαίνει
τανοούμε
βλήματά τ

Ο Μπά
πολιτικών
νεοφιλελε
θώς και τι
οι κοινων
κοινοτισμ
σκεφτούμ

Για λίγ
τος της Α
πία του σ
ρικότητα
μα όμως δ
επιμένει σ
μπορεί τώ

του για τη νεωτε-
αρχής, δηλαδή, η
οιχεία, τη διαπερ-
Ο Μπάουμαν εί-
της νεωτεριότη-
οινωνική θεωρία.
την πρώτη ενότη-
εργογραφίας του.
ό επιμέρους ενό-
ε σχέση και αντι-

μαν

τές του 19ου αιώ-
Max Weber), αλλά
(dorno), ο Κορνή-
evinas). Αρχικά ο
Κάτω όμως από
ως, αλλά και του
τική και πολυεπί-
ά, πολωνο-βρετα-
βλία στα αγγλικά,
του 1970, η φήμη
τη Βόρεια Αμερι-
με το βιβλίο του
αι στο ότι με πο-
δοσιακό δυισμό
έκαθεν ταλάνιζε
ωρία. Κουλτούρα
εολογίες, θεσμοί,
πο ως είδος και
ς σε διαφορετικά
διαφέρει εδώ εί-
τροϊόν της νεωτε-
άνθρωπο. Το βι-

βλίο του *Socialism: The Active Utopia* (1976) έτυχε επίσης θετικής υποδοχής, ως ένα δείγμα υψηλής ποιότητας σκέψης που υπερασπίζεται τη νεωτερική κριτική παράδοση.

Ήταν όμως στα τέλη της δεκαετίας του 1980 που το άστρο του Μπάουμαν ανέβηκε πολύ ψηλά στο παγκόσμιο στερέωμα με το βιβλίο του *Legislators and Interpreters* (1987), ένα έργο στο οποίο αναλύει το ρόλο των διανοουμένων στη νεωτερική και μετανεωτερική εποχή. Σήμερα είναι γνωστός σε όλο τον κόσμο και θεωρείται ως ένας από τους μεγάλους κοινωνικούς στοχαστές του εικοστού αιώνα και ως ο κοινωνιολόγος της νεωτεριότητας και της μετα-νεωτεριότητας. Ιδιαίτερη επίδραση έχει ασκήσει η ανάλυσή του για τη σχέση νεωτεριότητας και ολοκαυτώματος (1989) αφενός, και του μεταμοντέρνου καταναλωτισμού, αφετέρου (1991, 1993, 1997).

Το έργο του συνδυάζει κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, ηθική φιλοσοφία και πολιτισμικές σπουδές και ως εκ τούτου διανοίγει νέα πεδία προβληματισμού. Η αναμφισβήτητη επιτυχία του στηρίζεται όχι μόνο στη δημιουργική του σκέψη και ανάλυση, αλλά και στη λογοτεχνική του ικανότητά ως συγγραφέα. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στο τμήμα κοινωνιολογίας στο Leeds έθεσε ως κύριο στόχο τη δημιουργία ενός ακαδημαϊκού περιβάλλοντος αμοιβαίας ανοχής και κατανόησης ανάμεσα στους φοιτητές και τους διδάσκοντες, αποσκοπώντας στην ελεύθερη και ανοικτή συζήτηση, αφετηρία επιστημονικής έμπνευσης. Εξάλλου, ο ίδιος πρόκρινε την ιδέα της κοινωνιολογίας ως μια ευρεία πειθαρχία που θα μπορούσε, και πρέπει, να επιτρέψει στη διαφορετικότητα να αναπτυχθεί. Για τον Μπάουμαν (1976a, 1990, 2001), η κοινωνιολογία είναι υπόθεση ηθική: το να σκεφτόμαστε κοινωνιολογικά σημαίνει ότι καταλαβαίνουμε περισσότερο τους ανθρώπους γύρω μας, κατανοούμε τις ελπίδες τους και τις επιθυμίες τους, τις ανησυχίες και τα προβλήματά τους.

Ο Μπάουμαν έχει επισημάνει με συνέπεια την πτώση των παραδοσιακών πολιτικών θεσμών και της ταξικής πολιτικής (class politics), την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού και της πολιτικής της ταυτότητας (identity politics), καθώς και τη ρευστή και αποσπασματική φύση των κοινωνικών δεσμών. Αυτές οι κοινωνικές πιέσεις συμβάλλουν στην εξατομίκευση και σε κάποια μορφή κοινοτισμού, τα οποία ο ίδιος θεωρεί ως διάβρωση της ικανότητάς μας να σκεφτούμε με όρους κοινού συμφέροντος.

Για λίγο, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, με την εμφάνιση του κινήματος της *Αλληλεγγύης* στην Πολωνία, ο Μπάουμαν ήλπιζε ότι η δρώσα ουτοπία του σοσιαλισμού δίνει καρπούς και ότι μια σοσιαλιστικού τύπου νεωτερικότητα μπορεί να κάνει την εμφάνισή της στο ιστορικό προσκήνιο. Σύντομα όμως διαψεύστηκε από τις εξελίξεις σ' Ανατολή και Δύση. Παρόλα αυτά, επιμένει στις αρχές του και αρνείται να αποκηρύξει την ιδέα ότι η πολιτική μπορεί τώρα ή στο μέλλον να λειτουργήσει ως ένα πεδίο αναγωγής των ιδιω-

τικών προβλημάτων σε δημόσια ζητήματα. Μονίμως δε προσανατολίζεται στη δημοκρατική αναζήτηση συλλογικών λύσεων (1999). Ενώ στο έργο του, όπως και ο Γκίντενς (Giddens), επιδιώκει μια ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας, αρνείται να δεχτεί πολλά από τα συμπεράσματά του που συγκροτούν την πολιτική του Τρίτου Δρόμου. Κατά τούτο, έχει επηρεάσει το κίνημα κατά της (οικονομικής) παγκοσμιοποίησης. Εν κατακλείδι, ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν είναι μια από τις εξέχουσες παρουσίες στη σύγχρονη κοινωνική σκέψη. Το έργο του αναμειγνύει διεισδυτικά τα ζητήματα της ηθικής, του πολιτισμού και της πολιτικής, με τη σαφή πρόθεση να προταθούν εναλλακτικές ερμηνείες του Κοινωνικού. Οι σκέψεις του πάνω στον καταναλωτισμό και την ένδεια, την αβεβαιότητα και την ανασφάλεια, την πολιτική αποδέσμευση και την ηθική αδιαφορία, τροφοδοτούν σήμερα ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της επιστημονικής και πολιτικής σκέψης (Smith, 1999· Beilharz, 2000 2000a· Tester, 2004· Elliott, 2007).

Οι Θέσεις του Μπάουμαν για τη Νεωτερικότητα

Η φήμη του Μπάουμαν έχει συνδεθεί κυρίως με την ανάλυση της μετα-νεωτερικότητας. Ήδη από τις αρχές του 1990 είχε τοποθετηθεί σαφώς υπέρ μιας κοινωνιολογίας της μετα-νεωτερικότητας και εναντίον μιας πιθανής μεταμοντέρνας κοινωνιολογίας. Ταυτόχρονα, αντιλαμβάνεται τη μετα-νεωτερικότητα σε άμεση συνάφεια με τη νεωτερικότητα. Κατά μία έννοια, στη σκέψη του η μετανεωτερικότητα είναι η νεωτερικότητα χωρίς αυταπάτες. Αντί να θεωρεί ότι ανάμεσά τους υπάρχει αγεφύρωτο χάσμα και εγγενής σύγκρουση, η νεωτερικότητα και η μετανεωτερικότητα είναι για τον Μπάουμαν δυο τροπισμοί, δυο συμπληρωματικές εκδοχές και όψεις του σύγχρονου πολιτισμού. Αυτό που σε τελευταία ανάλυση τις συνδέει είναι ότι αποτελούν δύο διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης του διαφορούμενου και της αβεβαιότητας. Έτσι, η νεωτερικότητα δεν είναι περιγραφή μιας συγκεκριμένης και οριοθετημένης ιστορικής περιόδου που τη διαδέχεται μια άλλη, αλλά πρωτίστως ένα είδος πρακτικής με την οποία οι άνθρωποι επιχειρούν να αρνηθούν και να υπερβούν την αβεβαιότητα μέσω ταξινομήσεων και ορθολογικών εξηγήσεων, της τεχνολογίας και της εναπόθεσης της μοίρας τους στην επιστήμη. Αντιθέτως, η μετανεωτερικότητα καταφάσκει το διαφορούμενο της ανθρώπινης κατάστασης, αποδέχεται την καταστατική και αναπόφευκτη ύπαρξη της αρνητικότητας στα ανθρώπινα πράγματα και μέσω αυτών ασκεί κριτική στις παραδοχές της νεωτερικής σκέψης.

Τούτων δοθέντων, ο Μπάουμαν δεν προσεγγίζει τη νεωτερικότητα ως μια μονοδιάστατη ιστορική πραγματικότητα που ο κοινωνιολόγος οφείλει να περιγράψει και να ορίσει μια για πάντα. Η νεωτερικότητα αντιμετωπίζεται πε-

ρισσότερο ως κάποιες άλλες ρωτες. Οι πιο προσεγγιστοι (όπως και οι πιο ρισσότερους) κάποιον γενικώς γιωμένη κατά ζοντας σε συγχαρακτηριστικώς ντρωμένες σε «οι αφηγήσεις την υπόλοιπη και «διαφορτίξσης και της εσνατών αφηγήσκάθε στοχαστικία από την οπου πρόσφατα ραν στο προσγνώριμο, υποτι

Η Ρευστότητα

Ως εκ τούτου, η τετελεσμένο, είρει να «τελειώσ αντίληψη της μσυμβεί εντός τη 2006, 2006a) το για να προσδιοκαετία του 1950βής διότι καταάρίπλοκης σχέσσησταση και τον (νεωτερικότητα

Μια από τις νεωτερικότητας είναι λαδή οι άνθρωπσχέση με την πάνεργοι, ενώ η τ

ρισσότερο ως ένα πρόταγμα, με κάποιες πτυχές του να έχουν πραγματωθεί, κάποιες άλλες να έχουν καταπιεστεί και μερικές να παραμένουν ανολοκλήρωτες. Οι ποικίλες πτυχές αυτού του νεωτερικού προτάγματος μπορούν να προσεγγιστούν με διάφορους τρόπους: «Την ιστορία της νεωτερικότητας (όπως και οποιασδήποτε άλλη ιστορία) μπορούμε να την αφηγηθούμε με περισσότερους από έναν τρόπους». Έτσι και ο Μπάουμαν, αντί να προκρίνει κάποιον γενικό ορισμό της νεωτερικότητας που θα την αντιμετώπιζε ως παγωμένη κατάσταση, προτιμά να δημιουργεί ένα πλέγμα αφηγήσεων, εστιάζοντας σε συγκεκριμένες της όψεις και φέρνοντας στην επιφάνεια ορισμένα χαρακτηριστικά της. Το ότι οι αφηγήσεις είναι εξ ορισμού μερικές και επικεντρωμένες σε ορισμένους μόνο παράγοντες δεν είναι κάτι το αρνητικό, αφού «οι αφηγήσεις είναι σαν προβολείς. Φωτίζουν μέρη της σκηνής αφήνοντας την υπόλοιπη στο σκοτάδι». Η αφήγηση «συμπεριλαμβάνει αποκλείοντας» και «δια φωτίζει σκιάζοντας», καθώς χωρίς αυτήν τη διαδικασία της επίλυσης και της εστίασης δεν μπορεί να υπάρξει. Αυτή η πολλαπλότητα των δυνατών αφηγήσεων είναι που δίνει εξάλλου και στον Μπάουμαν (όπως και σε κάθε στοχαστή) τη δυνατότητα να προσφέρει «μια εναλλακτική οπτική γωνία από την οποία μπορούν να κριθούν εκείνες οι όψεις της σύγχρονης ζωής που πρόσφατες εξελίξεις έβγαλαν από την πρότερή τους αφάνεια και έφεραν στο προσκήνιο μια άλλη, κάπως διαφορετική ματιά, σε αυτό τον τόσο γνώριμο, υποτίθεται, κόσμο που όλοι μας κατοικούμε και μοιραζόμαστε.

Η Ρευστότητα

Ως εκ τούτου, η νεωτερικότητα είναι ένα πρόταγμα και δεν αποτελεί κάτι το τετελεσμένο, είναι μια πραγματικότητα μέσα στην οποία ζούμε και δεν μπορεί να «τελειώσει» σαν να πρόκειται για ένα απλό στάδιο σε μια τελεολογική αντίληψη της ιστορίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι σπουδαίες αλλαγές δεν έχουν συμβεί εντός της νεωτερικότητας. Ο Μπάουμαν μάλιστα χρησιμοποιεί (2005, 2006, 2006a) τους όρους «ρευστή νεωτερικότητα» και «μετανεωτερικότητα» για να προσδιορίσει τις αλλαγές που άρχισαν να συντελούνται μετά τη δεκαετία του 1950. Όπως υποστηρίζει, ο όρος «μετανεωτερικότητα» είναι ακριβής διότι καταδεικνύει τη συνέχεια και την ασυνέχεια ως δύο όψεις της περίπλοκης σχέσης ανάμεσα στην παρούσα (μετανεωτερική) κοινωνική κατάσταση και τον κοινωνικό σχηματισμό που προηγήθηκε και την κυφορούσε (νεωτερικότητα).

Μια από τις σημαντικές διαφοροποιήσεις νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας είναι ότι η πρώτη αποτελεί μια «κοινωνία της παραγωγής», δηλαδή οι άνθρωποι σε αυτό το κοινωνικό σύστημα ορίζονται πρωτίστως σε σχέση με την παραγωγή αγαθών, είτε ως εργαζόμενοι είτε ως προσωρινά άνεργοι, ενώ η τελευταία αποτελεί μια «κοινωνία της κατανάλωσης», όπου ο

άνθρωπος δεν ορίζεται πλέον σε σχέση με τη θέση του στην παραγωγή αλλά στην κατανάλωση. Η παραγωγική διαδικασία χρειάζεται όλο και λιγότερους ανθρώπους, επομένως οι μη-έχοντες εργασία δεν αντιμετωπίζονται ως «εφεδρικός στρατός» αλλά ως κακοί καταναλωτές. Τη συλλογικότητα των εργαζομένων διαδέχεται η εξατομίκευση της κατανάλωσης, η «ρευστή νεωτερικότητα» χαρακτηρίζεται από μια «καταναλωτική κουλτούρα εξατομίκευσης». Αυτό, μεταξύ άλλων φαίνεται από τη σταδιακή αποδυνάμωση των συνδικάτων σε όλες τις δυτικές χώρες.

Όταν η κοινωνία ζητούσε από τα μέλη της πειθαρχημένη συμπεριφορά μέσω των παραγωγικών τους ρόλων, τότε τα παρακινούσε να ενώνουν τις δυνάμεις τους και μέσα από συλλογικές προσπάθειες να προσπαθήσουν να ανελιχθούν. Τώρα η σαγήνη της καταναλωτικής αγοράς, από την άλλη, αποθαρρύνει κάθε συλλογική προσπάθεια, διότι «αντίθετα με την παραγωγή, η κατανάλωση είναι μια τελείως ατομική δραστηριότητα, που προκαλεί αντίθετες επιδιώξεις και συχνά ρίχνει το ένα άτομο ενάντια στο άλλο». Ο καταναλωτισμός, όπως έχει δείξει και ο Μπωντριγιάρ (Baudrillard), δεν έχει να κάνει με την επιθυμία να αποκτάμε και να κατέχουμε όλο και περισσότερο πράγματα, αλλά με την έξαψη και τη σαγήνη που μας προκαλεί το ενδεχόμενο μιας νέας και πρωτόγνωρης αίσθησης: οι καταναλωτές είναι συλλέκτες αισθήσεων. Συλλέκτες πραγμάτων είναι μόνο κατά μια δευτερεύουσα και δευτερογενής έννοια. Το πέρασμα από την κυριαρχία της παραγωγής στην κυριαρχία της κατανάλωσης συνεπάγεται και το πέρασμα από την παραγωγή του κοινωνικού τύπου του «παραγωγού/στρατιώτη» σε έναν «αισθησιο-συλλεκτικό» άνθρωπο-καταναλωτή. Ο άνθρωπος στην εποχή της κατανάλωσης αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως συλλέκτη εμπειριών που διεγείρουν τις αισθήσεις του. Οι στρατηγικές ζωής των ανθρώπων δεν αφορούν πια σε κάποιο μακροπρόθεσμο ή υπερβατικό σκοπό αλλά στη συλλογή όσο περισσότερων εμπειριών γίνεται.

Ας πάρουμε το παράδειγμα του σεξ, το οποίο θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε και τη σχέση-διαφορά νεωτερικότητας-μετανεωτερικότητας. Και η νεωτερικότητα και η μετανεωτερικότητα δίνουν εξέχουσα θέση στο σεξ (2006). Στην πρώιμη νεωτερικότητα η οικογένεια ενισχύθηκε στον κοινωνικό της ρόλο, καθώς επαναπροσδιορίστηκε ως βασικός παραγωγός ευταξίας στην κοινωνία. Το σεξ συναρθρώθηκε με την οικογενειακή εστία στην υπηρεσία της τάξης (order): «κατά την πρώτη σεξουαλική επανάσταση, το σεξ έγινε το κύριο οικοδομικό υλικό για ανθεκτικές κοινωνικές δομές και για τριχοειδείς επεκτάσεις του σφαιρικού συστήματος οργάνωσης της τάξης». Το σεξ συνδεόταν άρρηκτα με την οικογένεια και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτήν, όπως και με τη συμμόρφωση σε κοινωνικά επιβαλλόμενους κανόνες. Αντιθέτως, στη μετανεωτερικότητα το σεξ αποδεσμεύθηκε από την οικογενειακή φωλιά και τις κοινωνικές του λειτουργίες και γειμίζει πια με άγ-

χος και αβεβαιότητα. Η νεωτερική κοινωνική πειθαρχία που το σεξ συμπύκνωνε επρόκειτο να γίνει ζωντανή. Ο ρομαντισμός της αγάπης, εκτός από τις οικογενειακές υποχρεώσεις, Εξατομικεύει πια κάτι περισσότερο, πει να βιώσουμε μια προσωπική συνάντηση, Το σεξ, μπορούμε να δρούμε, όπου ο ενόσω συναντιογράφος (αργά) οι δρόμοι της του σεξ από τις σφαιροειδείς «εμπειρίες». Ο μετανεωτερικός *sexuans*, «μαζί γεννιέται» μεταμορφώνεται σε βδίνες θωρακισμένος ανιχνεύει και τη σφαιροειδής. Τούτος ο λυτικός ή χρονικός μόνιμοτα που θα των καταναλωτών να εμπειρία ακριβώς, βέβαια, όχι τα μετανεωτερικότητας με ανθρώπινες επερχόμενης απ

Είδαμε ότι ακριβώς την εποχή διαφοροποιείται η μορφή μπορεί απλά να των χαρακτηριστικών υποστηρίζει ότι ο σεξ προσπαθών μεύεται και να με την ιδέα ότι προσωπεύει την τητα για την αλ-

χος και αβεβαιότητα τον μετανεωτερικό άνθρωπο: απεκδυμένο από την πρότερη κοινωνική του υπόσταση και τις κοινωνικά εγκεκριμένες σημασίες του, το σεξ συμπύκνωσε τη σπαραξικάρδια και ανησυχητική αβεβαιότητα που επρόκειτο να γίνει το αληθινό δηλητήριο του ρευστού μοντέρνου τρόπου ζωής. Ο ρομαντικός έρωτας ανήκει στο παρελθόν και οι υποσχέσεις αιώνιας αγάπης, εκτός από ανεπίκαιρες, προκαλούν τρόμο. Το σεξ, αποδεσμευμένο από τις οικογενειακές και συζυγικές υποχρεώσεις, έγινε και αυτό μια «εμπειρία». Εξατομικευμένο και ελεύθερο από τις κοινωνικές συμβάσεις, δεν δηλώνει πια κάτι πέρα από τον εαυτό του, είναι απλά σεξ, μια εμπειρία που πρέπει να βιώσουμε και να αποταμιεύσουμε: τίποτε δεν έπεται από τη σεξουαλική συνάντηση, πέρα από το ίδιο το σεξ και τις αισθήσεις που τη συνοδεύουν. Το σεξ, μπορούμε να πούμε, άφησε το οικογενειακό σπίτι και βγήκε στους δρόμους, όπου συναντιούνται μονάχα περιστασιακοί διαβάτες, οι οποίοι – ενόσω συναντιούνται – ξέρουν ότι αργά ή γρήγορα (και μάλλον γρήγορα παρόλα αργά) οι δρόμοι τους θα χωρίσουν ξανά. Η απομόνωση και αποδέσμευση του σεξ από τις άλλες σφαίρες της ζωής και η ξαφνική αφθονία των προσφερόμενων «ερωτικών εμπειριών» παράγει ακόρεστους καταναλωτές σεξ. Ο μετανεωτερικός *homo sexualis* μοιράζεται τις αγωνίες του *homo consumens*, «μαζί γεννήθηκαν και αν ποτέ φύγουν θα φύγουν αγκαλιά». Η ρευστή μεταμοντέρνα στάση συνιστά ελαφρά πανωφόρια και καταδικάζει τις χαλύβδινες θωρακίσεις. Στις δεσμεύσεις διαρκείας ο ρευστός μεταμοντέρνος λόγος ανιχνεύει καταπίεση, στη σταθερή αφοσίωση βλέπει ευνουχιστική εξάρτηση. Τούτος ο λόγος αρνείται δικαιώματα σε δεσμεύσεις και δεσμούς, χωρικούς ή χρονικούς. Δεν υπάρχει για τέτοια πράγματα ούτε χρεία ούτε χρησιμότητα που θα μπορούσε να δικαιολογήσει η ρευστή μεταμοντέρνα στάση των καταναλωτών. Εξάλλου είμαστε σίγουροι «ότι ο επόμενος έρωτας θα είναι εμπειρία ακόμη πιο ευφρόσυνη από τον τρέχοντα ομολόγό του, μολονότι, βέβαια, όχι τόσο συναρπαστική ή διεγερτική όσο ο μεθεπόμενος». Η μετανεωτερικότητα παράγει «θνησιγενείς, ακατάλληλες, ανάπηρες ή μη βιώσιμες ανθρώπινες σχέσεις, γεννημένες με το χαρακτηριστικό γνώρισμα της επερχόμενης απώλειας».

Είδαμε ότι αναφορικά με τον καταναλωτισμό και το σεξ η μετανεωτερική εποχή διαφοροποιείται από τη νεωτερική. Ωστόσο η μετανεωτερικότητα μπορεί απλά να νοείται και ως απλή επίταση ή περαιτέρω ανάπτυξη ορισμένων χαρακτηριστικών της νεωτερικότητας. Για παράδειγμα, ο Μπλάουμαν υποστηρίζει ότι η νεωτερικότητα εξ ορισμού απορρίπτει τον υφιστάμενο κόσμο προσπαθώντας να τον αλλάξει και έχει την εγγενή τάση να αυτο-υπονομεύεται και να κινείται διαρκώς: Ο σύγχρονος νους γεννήθηκε ταυτόχρονα με την ιδέα ότι ο κόσμος είναι δυνατόν να αλλάξει. Η νεωτερικότητα αντιπροσωπεύει την απόρριψη του υφιστάμενου κόσμου και την αποφασιστικότητα για την αλλαγή του. Ο σύγχρονος τρόπος της ζωής έγκειται στην ψυ-

χος και αβεβαιότητα τον μετανεωτερικό άνθρωπο: απεκδυμένο από την πρότερη κοινωνική του υπόσταση και τις κοινωνικά εγκεκριμένες σημασίες του, το σεξ συμπύκνωσε τη σπαραξικάρδια και ανησυχητική αβεβαιότητα που επρόκειτο να γίνει το αληθινό δηλητήριο του ρευστού μοντέρνου τρόπου ζωής. Ο ρομαντικός έρωτας ανήκει στο παρελθόν και οι υποσχέσεις αιώνιας αγάπης, εκτός από ανεπίκαιρες, προκαλούν τρόμο. Το σεξ, αποδεσμευμένο από τις οικογενειακές και συζυγικές υποχρεώσεις, έγινε και αυτό μια «εμπειρία». Εξατομικευμένο και ελεύθερο από τις κοινωνικές συμβάσεις, δεν δηλώνει πια κάτι πέρα από τον εαυτό του, είναι απλά σεξ, μια εμπειρία που πρέπει να βιώσουμε και να αποταμιεύσουμε: τίποτε δεν έπεται από τη σεξουαλική συνάντηση, πέρα από το ίδιο το σεξ και τις αισθήσεις που τη συνοδεύουν. Το σεξ, μπορούμε να πούμε, άφησε το οικογενειακό σπίτι και βγήκε στους δρόμους, όπου συναντιούνται μονάχα περιστασιακοί διαβάτες, οι οποίοι – ενόσω συναντιούνται – ξέρουν ότι αργά ή γρήγορα (και μάλλον γρήγορα παρά αργά) οι δρόμοι τους θα χωρίσουν ξανά. Η απομόνωση και αποδέσμευση του σεξ από τις άλλες σφαίρες της ζωής και η ξαφνική αφθονία των προσφερόμενων «ερωτικών εμπειριών» παράγει ακόρεστους καταναλωτές σεξ. Ο μετανεωτερικός *homo sexualis* μοιράζεται τις αγωνίες του *homo consumens*, «μαζί γεννήθηκαν και αν ποτέ φύγουν θα φύγουν αγκαλιά». Η ρευστή μεταμοντέρνα στάση συνιστά ελαφρά πανωφόρια και καταδικάζει τις χαλύβδινες θωρακίσεις. Στις δεσμεύσεις διαρκείας ο ρευστός μεταμοντέρνος λόγος ανιχνεύει καταπίεση, στη σταθερή αφοσίωση βλέπει ευνουχιστική εξάρτηση. Τούτος ο λόγος αρνείται δικαιώματα σε δεσμεύσεις και δεσμούς, χωρικούς ή χρονικούς. Δεν υπάρχει για τέτοια πράγματα ούτε χρεία ούτε χρησιμότητα που θα μπορούσε να δικαιολογήσει η ρευστή μεταμοντέρνα στάση των καταναλωτών. Εξάλλου είμαστε σίγουροι «ότι ο επόμενος έρωτας θα είναι εμπειρία ακόμη πιο ευφρόσυνη από τον τρέχοντα ομολόγό του, μολονότι, βέβαια, όχι τόσο συναρπαστική ή διεγερτική όσο ο μεθεπόμενος». Η μετανεωτερικότητα παράγει «θνησιγενείς, ακατάλληλες, ανάπηρες ή μη βιώσιμες ανθρώπινες σχέσεις, γεννημένες με το χαρακτηριστικό γνώρισμα της επερχόμενης απώλειας».

Είδαμε ότι αναφορικά με τον καταναλωτισμό και το σεξ η μετανεωτερική εποχή διαφοροποιείται από τη νεωτερική. Ωστόσο η μετανεωτερικότητα μπορεί απλά να νοείται και ως απλή επίταση ή περαιτέρω ανάπτυξη ορισμένων χαρακτηριστικών της νεωτερικότητας. Για παράδειγμα, ο Μπάουμαν υποστηρίζει ότι η νεωτερικότητα εξ ορισμού απορρίπτει τον υφιστάμενο κόσμο προσπαθώντας να τον αλλάξει και έχει την εγγενή τάση να αυτο-υπονομεύεται και να κινείται διαρκώς: Ο σύγχρονος νους γεννήθηκε ταυτόχρονα με την ιδέα ότι ο κόσμος είναι δυνατόν να αλλάξει. Η νεωτερικότητα αντιπροσωπεύει την απόρριψη του υφιστάμενου κόσμου και την αποφασιστικότητα για την αλλαγή του. Ο σύγχρονος τρόπος της ζωής έγκειται στην ψυ-

χαναγκαστική, την ιδεοληπτική αλλαγή: στην ανασκευή αυτού που «απλώς υπάρχει» στο όνομα αυτού που θα μπορούσε, και άρα οφείλει να πάρει τη θέση του. Ο σύγχρονος κόσμος είναι ένας κόσμος που διακατέχεται από την επιθυμία να ανακατασκευάσει τον εαυτό του και να συνεχίσει να τον ανακατασκευάζει. Η σύγχρονη κατάσταση είναι αυτή της διαρκούς κίνησης. Η επιλογή είναι μεταξύ εκσυγχρονισμού και αφανισμού. Αλλού γράφει ότι «η νεωτερικότητα είναι η αδυνατότητα να παραμείνεις στη θέση σου. Το να είσαι νεωτερικός σημαίνει να κινείσαι συνεχώς. Δεν επιλέγεις απαραίτητως να είσαι σε κίνηση –όπως δεν επιλέγεις να είσαι νεωτερικός». Συνεπακόλουθα, η «κινητικότητα αναρριχάται στο βάθος της υπέρτατης επιθυμητής αξίας».

Η μετανεωτερικότητα, τώρα, δεν πάει ενάντια σε αυτή τη νεωτερική λογική, αλλά μάλλον την αναπτύσσει σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό. Ο σημερινός πολιτισμός δεν νιώθει καμιά δέσμευση από το παρελθόν, επομένως νιώθει αποκομμένος από κάθε παράδοση που τείνει να λησμονηθεί: το να μην συνηθίζει κανείς αυτό που κάνει τη συγκεκριμένη στιγμή, το να μη δεσμεύεται από την κληρονομιά του παρελθόντος (φορώντας την εκάστοτε ταυτότητά του όπως ένα πουκάμισο που μπορεί εύκολα να αντικατασταθεί αν αχρηστευθεί ή ξεπεραστεί από τη μόδα, απορρίπτοντας τα παλιά μαθήματα και εγκαταλείποντας τις παλιές δεξιότητες χωρίς τύψεις ή απωθημένα) – ιδού ποια είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τρέχουσας, ρευστής νεωτερικής ζωής.

Όπως έχει δείξει στην τριλογία του *Liquid Modernity* (2000), *Liquid Love* (2003) και *Liquid Life* (2005), ο πολιτισμός της ρευστής νεωτερικότητας δεν προσφέρει πια την εμπειρία ενός πολιτισμού γνώσης και συσώρευσης. Αντίθετα, φαίνεται σαν ένας πολιτισμός απεμπλοκής, ασυνέχειας και λησμονιάς. Η λογική της μετανεωτερικότητας είναι η διαρκής κινητικότητα και, επομένως, η αποφυγή της δέσμευσης και του αυτοπεριορισμού: «οτιδήποτε άλλο κι αν συμβαίνει να κάνουμε, ας διατηρούμε τις επιλογές μας ανοιχτές. Οι όρκοι πίστης είναι μόνον για εκείνους τους φουκαράδες που έχουν μακροπρόθεσμες ανησυχίες. Ας μην δεσμεύουμε τον εαυτό μας για περισσότερο από όσο είναι απολύτως απαραίτητο». Το θέμα δεν είναι πια να ελέγχεις το μέλλον (όπως στη νεωτερικότητα) αλλά να μην το υποθηκεύεις: το να διατηρείς το παιχνίδι όσο πιο σύντομο γίνεται σημαίνει να φυλάγεις από μακρόπνοες δεσμεύσεις. Να αρνείσαι την «προσκόλληση», να μην είσαι «καθλωμένος» με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Να μη δένεσαι με έναν τόπο, όσο τερπνή κι αν είναι η παραμονή σου εκεί. Να μην ορκίζεσαι πίστη και αφοσίωση σε τίποτε και σε κανέναν. Όχι να ελέγχεις το μέλλον, αλλά να αρνείσαι να το υποθηκεύεις: να φροντίζεις ώστε οι επιπτώσεις του παιχνιδιού να μη διαρκούν περισσότερο από όσο διαρκεί το ίδιο το παιχνίδι, και να αποποιείσαι κάθε ευθύνη για τις όποιες συνέπειες διαρκούν περισσότερο. Να απαγορεύεις, με άλλα λόγια, στο παρελθόν να φορτώνεται στο παρόν και κατ' αυτόν τον τρό-

Τριλογία

πο να αποκόβεις το παρόν από τα δύο του άκρα, να το διαχωρίζεις από την ιστορία. Να καταργείς κάθε άλλη μορφή χρόνου πέραν μιας χαλαρής συνάθροισης, και μιας αυθαίρετης αλληλουχίας ενεστώτων στιγμών, να ισοπεδώσεις τη ροή του χρόνου σε ένα αδιάκοπο, συνεχές παρόν.

Από την έποψη αυτή, το μόνο που μετράει σε αυτό το αδιάκοπο, συνεχές παρόν δεν είναι να κατακτήσουμε ή να φτάσουμε σε μια κατάσταση υγείας, αλλά να βρισκόμαστε διαρκώς σε φόρμα: «ο χρόνος δεν δομεί πια το χώρο. Δεν υπάρχει πια προς τα 'εμπρός' και 'προς τα πίσω' δεν μετράει πλέον παρά μονάχα η ικανότητα να κινείσαι και να μη στέκεσαι ασάλευτος. Η κατάσταση του να είσαι σε φόρμα, έχει εκτοπίσει την υγεία, την ιδέα μιας σταθεράς της ομαλότητας και της διατήρησης αυτής της σταθεράς». Αν η νεωτερικότητα κατήργησε τον εξωτερικά δεδομένο χαρακτήρα της προσωπικής ταυτότητας και ανάγκασε το νεωτερικό υποκείμενο να συγκροτήσει την ταυτότητά του για τον εαυτό του, η μετανεωτερικότητα δεν προσπαθεί να παγιώσει μια ταυτότητα αλλά να την αποφύγει: το πρόβλημα δεν είναι πλέον πώς να ανακαλύψεις, να επινοήσεις, να δομήσεις, να συνθέσεις (ή ακόμη και να αγοράσεις) μια ταυτότητα, αλλά πώς να την εμποδίσεις να είναι πολύ σφιχτοδεμένη – και πώς να μην κολλήσει υπερβολικά γρήγορα στο πετσί σου. Η καλοραμμένη και ανθεκτική ταυτότητα δεν αποτελεί πια προσόν· όλο και πιο πολύ, όλο και πιο γρήγορα, γίνεται εμπόδιο, άχθος. Το επίκεντρο της στρατηγικής στη μετανεωτερική, μεταμοντέρνα ζωή δεν είναι η συγκρότηση μιας ταυτότητας αλλά η αποφυγή της – η αποφυγή κάθε προσήλωσης. Ιδανική μορφή αυτού του είδους υποκειμενικότητας αποτελεί ο «τουρίστας». Ο τουρίστας επισκέπτεται πολλά μέρη, αλλά πάντα κρατάει απόσταση από το μέρος στο οποίο βρίσκεται. Ενώ οι προσκυνητές ταξιδεύουν επειδή έχουν κάποιο προορισμό, ο τουρίστας απολαμβάνει το ταξίδι, του αρέσει «να αλλάζει παραστάσεις». Πού και πού ίσως νοσταλγεί και αυτός τη θαλπωρή του σπιτιού του αλλά, όπως γράφει ο Μπάουμαν, «τη στιγμή που η πόρτα κλείνει απ' έξω, το σπίτι γίνεται ένα όνειρο. Τη στιγμή που η πόρτα κλείνει από μέσα, γίνεται μια φυλακή».

Κοινωνικοί Αποκλεισμοί. Τα Σκουπίδια της (μετα)Νεωτερικότητας

Ωστόσο, εκτός από τους τουρίστες που έχουν την ελευθερία να μετακινούνται εδώ και κει, υπάρχουν και αυτοί που υποχρεώνονται να μετακινηθούν προς ανεύρεση εργασίας και στέγης, της σταθερότητας δηλαδή που περιφρονεί ο τουρίστας. Εκτός από τους τουρίστες, λοιπόν, υπάρχουν και οι «πλάνητες»: «οι τουρίστες ταξιδεύουν επειδή το θέλουν, οι πλάνητες ταξιδεύουν επειδή δεν μπορούν να κάνουν αλλιώς». Αυτός ο διαχωρισμός τουρίστα και πλάνητα συμπυκνώνει για τον Μπάουμαν τις αντιθέσεις της σύγχρονης κοινωνίας και αποτελεί το κεντρικό κριτήριο διαφοροποίησης των

ανθρώπων: «Διατείνομαι ότι η αντίθεση ανάμεσα στους τουρίστες και στους πλάνητες είναι ο μείζων, κεντρικός διαχωρισμός της μετανεωτερικής κοινωνίας». Εδώ βρίσκεται ένα από τα δυνατά σημεία των αναλύσεων του Μπάουμαν που τον διαφοροποιεί από άλλους στοχαστές που τείνουν να μιλάνε γενικευτικά για «μετανεωτερικότητα». Για τον Μπάουμαν η μετανεωτερικότητα είναι μια διαστρωματωμένη κοινωνία, μια κοινωνία αντιθέσεων και ανταγωνισμών κρύβεται πίσω από τις διακηρύξεις της νέας ελευθερίας της επιλογής (δηλαδή μιας καταναλωτικής μορφής ελευθερίας): η μετα-νεωτερική, καταναλωτική κοινωνία, όπως και όλες οι άλλες γνωστές κοινωνίες, είναι διαστρωματωμένη, δηλαδή χαρακτηρίζεται από ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές ομάδες. Η ανισότητες που αποτυπώνονται στη διαστρωμάτωση της καταναλωτικής κοινωνίας έγκεινται όχι απλώς και αφηρημένα στους «πάνω» και τους «κάτω», αλλά στο βαθμό κινητικότητας, στην ελευθερία των ανθρώπων να επιλέξουν το πού να βρίσκονται. Η «κινητικότητα» σημαίνει διαφορετικά πράγματα για τον τουρίστα και διαφορετικά για τον πλάνητα. Για τον ένα είναι ελευθερία, για τον άλλο καταναγκασμός: το να είναι κανείς «επί ποδός» έχει μια ριζικά διαφορετική, αντίθετη έννοια, γι' αυτούς που βρίσκονται στην κορυφή και γι' αυτούς που βρίσκονται στη βάση της νέας ιεραρχίας. Εκ παραλλήλου, η μεγάλη μάζα του πληθυσμού – η νέα «μεσαία τάξη» που ταλαντεύεται μεταξύ των δύο άκρων – δέχεται το ωστικό κύμα αυτής της αντίθεσης και κατά συνέπεια βιώνει υπαρξιακή αβεβαιότητα, αγωνία και φόβο.

Επιπλέον, η τεχνολογική πρόοδος όχι μόνο δεν εξάλειψε τις ανισότητες αλλά συνέβαλε στην περαιτέρω ενίσχυσή τους, Αντί να εξισώσει και να ομογενοποιήσει τους ανθρώπους, οδήγησε σε ακόμα μεγαλύτερη πόλωση: «η τεχνολογική ακύρωση των χρονικών/χωρικών αποστάσεων τείνει μάλλον προς την πόλωση, και όχι την ομογενοποίηση της ανθρώπινης κατάστασης». Επειδή ακριβώς η μετανεωτερική κοινωνία είναι μια διαστρωματωμένη κοινωνία δεν αρκεί να τη χαρακτηρίσουμε ως μια κοινωνία που βρίσκεται διαρκώς σε κίνηση, αυτή η κινητικότητα πρέπει να συσχετίζεται πάντα με τις υφιστάμενες ανισότητες. Έτσι, η σημερινή κοινωνία δεν είναι για τον Μπάουμαν μια κοινωνία «νομάδων», ένας όρος που συγκαλύπτει τις βαθιές αντιθέσεις του σύγχρονου κοινωνικού συστήματος: οι «νομάδες», όρος του συρμού, που αποδίδεται αδιακρίτως σε όλους τους σύγχρονους της μετα-νεωτερικής εποχής, είναι ως όρος έντονα παραπλανητικός, διότι συγκαλύπτει τις βαθιές διαφορές που χωρίζουν τους δύο τύπους εμπειρίας και καθιστούν κάθε ομοιότητα μεταξύ τους τυπική και επιδερμική. Στην πραγματικότητα, οι δύο κόσμοι που κατασταλάζουν στους πόλους, στην κορυφή και τη βάση της αναδυόμενης ιεραρχίας της κινητικότητας, διαφέρουν ριζικά. Επιπλέον, είναι όλο και περισσότερο ανίκανοι να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Όλοι βρισκόμαστε σε κίνηση, όλοι είμαστε επί ποδός, ωστόσο αυτή η περιπλάνηση σημαίνει εντε-

λώς διαφορετικά πράγματα για έναν επιχειρηματία της παγκόσμιας αγοράς και για έναν φτωχό μετανάστη που με κίνδυνο της ζωής του ρίχνεται στις τρικυμίες μέσα σε σαπιοκάραβα προκειμένου να ξεβραστεί σε κάποια ακτή.

Αυτή η κεντρική αντίθεση αναλύεται έξοχα από τον Μπάουμαν και αξίζει να παραθέσουμε ένα εκτενές απόσπασμα: «Οι τουρίστες γίνονται περιπλανώμενοι και βάζουν τα γλυκόπικρα όνειρα της νοσταλγίας της πατρίδας πάνω από τις ανέσεις του σπιτιού, επειδή έτσι θέλουν. Είτε επειδή το θεωρούν ως την πλέον λογική «στρατηγική ζωής» υπό τις «παρούσες περιστάσεις», είτε επειδή γοητεύτηκαν από τις πραγματικές ή φανταστικές απολαύσεις της ζωής ενός συλλέκτη εντυπώσεων. Ωστόσο, δεν είναι όλοι οι περιπλανώμενοι επί ποδός, επειδή προτιμούν να είναι επί ποδός από το να παραμένουν στη θέση τους και επειδή θέλουν να μεταβούν κάπου αλλού ή να αρνηθούν να κάνουν μια περιπλανώμενη ζωή εφόσον τους δινόταν η δυνατότητα να επιλέξουν, όμως δε ρωτήθηκαν. Αν βρίσκονται επί ποδός, αυτό οφείλεται στο ότι «η παραμονή στο σπίτι» σ' έναν κόσμο φτιαγμένο στα μέτρα του τουρίστα δίνει την αίσθηση της ταπείνωσης και της αγγαρείας και μακροπρόθεσμα, έτσι ή αλλιώς δε φαίνεται να αποτελεί μια εφικτή πρόταση. Βρίσκονται επί ποδός, επειδή κάποιος τους έσπρωξε, αφού προηγουμένως ξεριζώθηκαν πνευματικά από τον τόπο όπου δεν έχουν πλέον καμιά ελπίδα, εξαιτίας μιας δελεαστικής ή προωθητικής δύναμης, τόσο ισχυρής και συχνά τόσο μυστηριώδους, που υπερνικά κάθε άλλη δύναμη αντίστασης. Αυτοί είναι οι περιπλανώμενοι αλήτες, σκοτεινά, πλανόδια φεγγάρια που αντανakλούν τη λάμψη λαμπρών τουριστών ήλιων και ακολουθούν ατάραχα την τροχιά των πλανητών, καρποί της μετάλλαξης της μεταμοντέρνας εξέλιξης, τερατώδη απορρίμματα του τολμηρού νέου είδους. Οι περιπλανώμενοι αλήτες αποτελούν τα απόβλητα του κόσμου που έχει αφιερωθεί στις τουριστικές υπηρεσίες. Οι τουρίστες μένουν σ' έναν τόπο ή μετακινούνται σύμφωνα με τις επιθυμίες τους. Φεύγουν από ένα μέρος, όταν νέες, άγνωστες ευκαιρίες τους καλούν σε άλλα μέρη. Οι περιπλανώμενοι αλήτες γνωρίζουν ότι δεν πρόκειται να μείνουν σ' ένα μέρος για πολύ, όσο και αν το επιθυμούν, αφού, όπου και αν σταματήσουν, είναι απίθανο να γίνουν δεκτοί με χαρά. Οι τουρίστες μετακινούνται, επειδή βρίσκουν τον κόσμο στα όρια της (παγκόσμιας) εμβλείας τους ακαταμάχητα ελκυστικό – οι περιπλανώμενοι αλήτες μετακινούνται, επειδή βρίσκουν τον κόσμο στα όρια της (τοπικής) τους εμβλείας ανυπόφορα αφιλόξενο. Οι τουρίστες ταξιδεύουν επειδή το θέλουν. Οι περιπλανώμενοι αλήτες, επειδή δεν έχουν καμιά άλλη ανεκτή επιλογή. Αυτό που αποθεώνεται σήμερα ως «παγκοσμιοποίηση» είναι προσαρμοσμένο στα όνειρα και τις επιθυμίες των τουριστών. Μια δευτερεύουσα, αλλά αναπόφευκτη συνέπειά της είναι ο μετασχηματισμός πολλών άλλων σε περιπλανώμενους αλήτες. Οι περιπλανώμενοι αλήτες είναι ταξιδιώτες στους οποίους έχει αφαιρεθεί το δικαίωμα να μεταβληθούν σε τουρίστες».

Δεν αποτελεί ασυνήθιστο φαινόμενο σε κοινωνιολόγους που διατηρούν μια κριτική στάση απέναντι στην υφιστάμενη κατάσταση να ταυτίζουν τους αδικημένους ή καταπιεσμένους μιας κοινωνίας με τους φορείς της αλλαγής, με τα «επαναστατικά υποκείμενα». Ωστόσο, ο Μπάουμαν, στο πνεύμα του Γκράμσι, γνωρίζει πολύ καλά τί σημαίνει «ηγemonία» ενός προτάγματος, δηλαδή η πολιτική και ηθικο-διανοητική υπεροχή μιας συλλογικής αναπαράστασης έναντι μιας άλλης, ενός συλλογικού αιτήματος έναντι ενός άλλου. Το πρόταγμα του «τουρίστα» ηγεμονεύει και οι πλάνητες ή περιπλανώμενοι αλήτες δεν θέλουν να αποκαθλώσουν ή να αμφισβητήσουν τον τουρίστα αλλά να του μοιάσουν: ο περιπλανώμενος αλήτης αποτελεί το alter ego του τουρίστα. Είναι επίσης ο πλέον φλογερός θαυμαστής του τουρίστα – πόσο μάλλον όταν δεν υποψιάζεται τις πραγματικές, ελάχιστα συζητημένες δυσκολίες της ζωής του τουρίστα. Αν ρωτήσετε τους περιπλανώμενους αλήτες ποιο είδος ζωής θα ήθελαν να έχουν, εάν είχαν την ευχέρεια της ελεύθερης επιλογής, θα έχετε ως απάντηση μια περίπου ακριβή περιγραφή της υπέρτατης ευτυχίας του τουρίστα «όπως τη βλέπουμε στην τηλεόραση». Οι περιπλανώμενοι αλήτες δε διαθέτουν καμιά άλλη εικόνα της καλής ζωής, καμιά εναλλακτική ουτοπία, κανένα δικό τους πολιτικό σχέδιο. Το μόνο που επιθυμούν είναι να τους επιτραπεί να είναι τουρίστες – όπως όλοι οι άλλοι. Σ' έναν αεικίνητο κόσμο, η μόνη αποδεκτή, ανθρώπινη μορφή αέναης κίνησης είναι ο τουρισμός.

Ασφαλώς, αυτή η διαστρωμάτωση σε τουρίστες και σε πλάνητες δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός ή εξωτερική παρεμβολή αλλά δομικό στοιχείο της (μετα) νεωτερικής κοινωνίας. Και οι τουρίστες και οι πλάνητες παράγονται από τον ίδιο κοινωνικό σχηματισμό και αλληλοεξαρτώνται: η ευρέως παρατηρητένη, όλο και περισσότερο ανησυχητική, πόλωση του κόσμου και του πληθυσμού του δεν αποτελεί μια εξωγενής, παρεμπόπτουσα, ενοχλητική παρεμβολή στην ομαλή πορεία της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης: αποτελεί συνέπεια της. Χωρίς περιπλανώμενους αλήτες δεν υπάρχουν τουρίστες, αλλά και οι τουρίστες δεν μπορούν να είναι ελεύθεροι χωρίς τον περιορισμό της ελευθερίας των περιπλανώμενων αλητών. Ο Μπάουμαν (2005) δίνει μεγάλη έμφαση σε αυτή την συστηματική δημιουργία απόβλητων ανθρώπων στη νεωτερικότητα, κάνοντας λόγο για συστηματική παραγωγή ανθρώπινων απορριμμάτων, δηλαδή ανθρώπων άχρηστων για τη συνέχιση και επιβίωση της κοινωνίας, ανθρώπων που η κοινωνία δεν χρειάζεται και πετάει στα σκουπίδια. Αυτοί οι απόβλητοι της νεωτερικότητας, τα ανθρώπινα απορρίμματα της κοινωνίας μας, αντιμετωπίζονται ως παράγωγα της κοινωνίας και όχι ως ατομικές παρεκκλίσεις ή χτυπήματα της τύχης/μοίρας: η παραγωγή «ανθρώπινων απορριμμάτων» ή ακριβέστερα απόβλητων ανθρώπων (των «υπεράριθμων» και των «περιττών», όλων εκείνων δηλαδή που δεν μπόρεσαν ή δεν αφέθηκαν να αποκτήσουν δικαιώματα και να παραμείνουν στον τόπο τους),

αποτελεί αν
παρακολούθ
ρενέργεια α
σε κάποια τμ
«ακατάλληλ
ξης (η οποία
ξιώσει όλου
όσους ακολο

Διαδικασίες

Ο Μπάουμαν
η νεωτερικό
πους, τα ανθ
τές διαδικασ
βια αλληλο
ξη και την π

(1) Η Νεωτε

Ο Μπάουμαν
συνδέεται με
λάει για ωρα
έμφαση στο
ενεργητικά. Ι
ίσως το χαρά
τιο του εκστ
ση του ελαττ
σμένα εξαρχ
σχήματα ανθ
τερικότητα ε
σμού» και ότ
και ένα μου
απορρίφθηκα
γείται μέσω
Καρλ Πόππε
«τάξη» δημο
ανθρώπινος
τάξης, τη βρα
σμός δημοιο
συνάδουν με

αποτελεί αναπόφευκτο αποτέλεσμα του εκσυγχρονισμού και αναπόσπαστο παρακολούθημα της νεωτερικότητας. Πρόκειται για μια αναπόδραστη παρενέργεια αφενός της ίδιας της κατασκευής της τάξης (κάθε τάξη αναθέτει σε κάποια τμήματα του υπάρχοντος πληθυσμού το ρόλο των «αταίριαστων», «ακατάλληλων» ή «ανεπιθύμητων») και αφετέρου της οικονομικής ανάπτυξης (η οποία δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς να υποβιβάσει και να απαξιώσει όλους τους προηγούμενους τρόπους «βιοπορισμού», στερώντας έτσι όσους ακολουθούν τέτοιους παλιούς τρόπους από τα προς το ζην).

Διαδικασίες Αποκλεισμού

Ο Μπάουμαν λοιπόν, στο έργο του προσπαθεί να διαλευκάνει τον τρόπο που η νεωτερικότητα παράγει συστηματικά αυτούς τους απόβλητους ανθρώπους, τα ανθρώπινα σκουπίδια του εκσυγχρονισμού. Εντοπίζει τρεις διακριτές διαδικασίες παραγωγής ανθρώπινων απορριμμάτων (2005), οι οποίες βέβαια αλληλοσυνδέονται: την κατασκευή της τάξης, την οικονομική ανάπτυξη και την παγκοσμιοποίηση.

(1) Η Νεωτερική Τάξη και τα Θύματά της

Ο Μπάουμαν δέχεται την άποψη του Φρόιντ ότι ο νεωτερικός πολιτισμός συνδέεται με το ωραίο, την καθαριότητα και την τάξη, προτιμάει όμως να μιλάει για ωραιοποίηση, αποκάθαρση και δημιουργία τάξης, θέλοντας να δώσει έμφαση στο γεγονός ότι αυτά αποτελούν προτάγματα που πραγματώνονται ενεργητικά. Η κατασκευή της τάξης μέσω συνειδητού σχεδιασμού αποτελεί ίσως το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα της νεωτερικότητας. Πρωταρχικό αίτιο του εκσυγχρονιστικού ζήλου της νεώτερης εποχής ήταν η αντικατάσταση του ελαττωματικού status quo του παλαιού καθεστώτος με «νέα, σχεδιασμένα εξαρτήματα, λογικά επιβεβλημένα, ετοιμοπαράδοτα και επιτηρούμενα σχήματα ανθρώπινης αλληλεγγύης». Ο Μπάουμαν θεωρεί (1997) ότι η νεωτερικότητα είναι μια κατάσταση ψυχαναγκαστικού και εθιστικού σχεδιασμού και ότι «η σύγχρονη ιστορία είναι επομένως μια ιστορία σχεδιασμών και ένα μουσείο/νεκροταφείο σχεδίων που δοκιμάστηκαν, αναλώθηκαν, απορρίφθηκαν και εγκαταλείφθηκαν. Αφού όμως η «τάξη» (order) δημιουργείται μέσω σχεδιασμού (ή «κοινωνικής μηχανικής», όπως έλεγε παλιά ο Καρλ Πόππερ [Karl Popper]), αυτός ο ίδιος σχεδιασμός που ορίζει τί είναι η «τάξη» δημιουργεί και την «αταξία», την περιλαμβάνει αποκλείοντάς την: «Ο άνθρωπος σχεδιασμός είναι που επινοεί την αταξία μαζί με το όραμα της τάξης, τη βρωμιά μαζί με το έργο της καθαρότητας». Ο άνθρωπος σχεδιασμός δημιουργεί ανθρώπινα απορρίμματα, απόβλητους ανθρώπους που δεν συνάδουν με το κυρίαρχο όραμα της τάξης/καθαρότητας: όπου υπάρχει σχε-

διασμός, υπάρχουν και απορρίμματα. Κανένα σπίτι δεν τελειώνει αν δεν καθαριστεί ο χώρος της οικοδομής από τα άχρηστα υπολείμματα. Όταν πρόκειται για το σχεδιασμό μορφών κοινωνικής συλλογικότητας, τα απορρίμματα είναι ανθρώπινα όντα –κάποια ανθρώπινα όντα που δεν ταιριάζουν στο σχήμα ούτε είναι δυνατόν να χωρέσουν σε αυτό. Ή κάποια ανθρώπινα όντα που νοθεύουν την αγνότητα και σκιάζουν τη διαφάνεια του σχήματος. Ελαττωματικά όντα, από την απουσία ή την εξάλειψη των οποίων μόνο κέρδος θα είχε το σχεδιαζόμενο σχήμα, το οποίο θα γινόταν πιο ομοιογενές, πιο αρμονικό, πιο ασφαλές –και, τουλάχιστον, θα βρισκόταν εν ειρήνη με τον ίδιο του τον εαυτό.

Η νεωτερικότητα, λοιπόν, έχει να κάνει με τη συνειδητή εμπρόθετη δραστηριότητα που στοχεύει στη δημιουργία μιας τεχνητής τάξης μέσω του ανθρώπινου σχεδιασμού. Το όραμα της καθαρότητας και της τάξης/τακτοποίησης έγινε συνειδητό πρόταγμα που έπρεπε να επιβληθεί. Από τη στιγμή αυτή είναι που οι ξένοι άρχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο «η δημιουργία τάξης γίνεται αξεχώριστη από την αναγγελία καινούργιων ανωμαλιών, από το χάραγμα νέων διαχωριστικών γραμμών, από την αναγνώριση και απομόνωση καινούργιων ξένων». Επομένως, δεν υπάρχουν «ξένοι» παρά μόνο σε σχέση με κάποιο σχέδιο ή όραμα τάξης και έτσι «κάθε είδος τάξης παράγει τους δικούς του ξένους»: όλες οι κοινωνίες παράγουν τους ξένους τους, αλλά η καθεμία το κάνει παράγοντας το δικό της είδος ξένων με τον δικό της αμίμητο τρόπο. Έτσι, για τον Μπάουμαν η ανθρώπινη φιγούρα του ξένου δεν έχει υπαρξιακή διάσταση (όπως π.χ., ο «ξένος» του Καμύ [Camus]) αλλά είναι μάλλον προϊόν της θέσης της μέσα και σε σχέση με τη σύγχρονη κοινωνία, κάτι που στο παρελθόν είχε βιώσει και ο ίδιος ως θύμα του αντισημιτισμού.

Ο ξένος, δηλαδή, του Μπάουμαν, ο οποίος εδώ έχει επηρεαστεί από τον Ζίμελ (Simmel), είναι μια φιγούρα που δημιουργείται από την κοινωνία στο μέτρο που προσπαθεί να οριοθετήσει γνωστικά το φυσικό και κοινωνικό του χώρο, μια διαδικασία όμως που παράγει φόβο στο σύγχρονο υποκείμενο. Οι «ξένοι» προκαλούν δυσφορία αφού θολώνουν και σκιάζουν τις διαχωριστικές γραμμές και κυφορούν αβεβαιότητα. Ως εκ τούτου, καθίστανται προνομιακοί αποδιοπομπαίοι τράγοι: «Μέσα σ' έναν κόσμο σε διαρκή κίνηση, το άγχος συμπυκνώνεται και μετατρέπεται σε ξενοφοβία, η οποία διαποτίζει το σύνολο της καθημερινής ζωής –κάθε χαραμάδα και κάθε σχισμή της ανθρώπινης κατάστασης». Η ξενοφοβία συναρθρώνεται με την αβεβαιότητα και τη σύγχυση της ρευστής νεωτερικότητας και οι ξένοι προσδιορίζονται ως η πηγή του κακού. Υπό την έποψη αυτή, ένα φάντασμα πλανάται πάνω από τον κόσμο: το φάντασμα της ξενοφοβίας. Παλιές και νέες, ουδέποτε εξαλειφθείσες και προσφάτως αποκατεψυγμένες και ξαναζεσταμένες φυλετικές αναστολές και έχθρες συνενώνονται και αναμειγνύονται με τον ολοκαίνουργιο

Ο ΖΙΓΚ
φόβο
της ρ
κατα
τους
αναξ
αναμ
μεις τ
Το
χαν α
νοι»
εφεύ
πάντ
στου
ή δεν
θυμο
ότι γ
κρισι
πρόσ
Αυτά
κασί
μένε
'Ο
δρα
ρισι
κιν
δημ
γορ
ταν
ξης
ξινό
μα τ
'Ε
κές,
ανά
γική
νεχ
από
να ε
δια
επρ
και

φόβο για την ασφάλεια που παράγουν οι αβεβαιότητες και οι ανασφάλειες της ρευστής μοντέρνας ύπαρξης. Άνθρωποι εξαντλημένοι και κατάκοποι, κατατρομαγμένοι από τη μυστηριώδη, ανεξήγητη αβεβαιότητα της μοίρας τους και από την πλανητική ομίχλη που τους κρύβει τις προοπτικές τους, αναζητούν απεγνωσμένα φταίχτες για τα βάσανά τους. Τους βρίσκουν, όπως αναμένεται, στη γωνία –το μόνο μέρος που φωτίζουν υποχρεωτικά οι δυνάμεις του νόμου και της τάξης.

Το ενδιαφέρον στην ανάλυση Μπάουμαν είναι η θέση του ότι ξένοι υπήρχαν ανέκαθεν, ωστόσο μόνο στη νεωτερικότητα οι «ξένοι» παραμένουν «ξένοι» και μετά την ένταξή τους στην κοινωνία: οι ξένοι δεν είναι μοντέρνα εφεύρεση –οι ξένοι όμως που παραμένουν ξένοι επί μακρόν, ακόμα και για πάντα, είναι. Σε μια τυπική προνεωτερική πόλη ή χωριό δεν επιτρεπόταν στους ξένους να παραμείνουν άγνωστοι για πολύ. Κάποιους τους έδιωχναν ή δεν τους άφηναν από την αρχή να περάσουν τα τείχη της πόλης. Όσοι επιθυμούσαν να μπουκ και να μείνουν περισσότεροι, με την προϋπόθεση βεβαίως ότι γίνονταν δεκτοί, συνήθως «αφομοιώνονταν» –περνούσαν κανονική ανάκριση και γρήγορα «εξημερώνονταν» – ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν ως πρόσωπα στο δίκτυο των σχέσεων όπως οι κανονικοί κάτοικοι της πόλης. Αυτό είχε τις συνέπειές του, οι οποίες απέχουν παρασάγγας από τις διαδικασίες που γνωρίζουμε στις σύγχρονες, πολυάνθρωπες και πυκνοκατοικημένες πόλεις.

Ό,τι και αν συμβαίνει στις πόλεις στη διάρκεια της ιστορίας τους, όσο δραστικά και αν αλλάζει η δομή του χώρου, η όψη και το στυλ τους, ένα γνώριμά τους παραμένει σταθερό: οι πόλεις είναι χώροι όπου ξένοι μένουν και κινούνται πολύ κοντά ο ένας στον άλλο. Το νεωτερικό κράτος ήταν αυτό που δημιούργησε με σαφήνεια την έννομη τάξη και τράβηξε τις διαχωριστικές γραμμές. Η ανάδυση ενός νέου τύπου κρατικής εξουσίας που θα διαχειριζόταν το κοινωνικό σύστημα σύμφωνα με κάποιο προμελετημένο μοντέλο τάξης σημαίνει ότι «ο τυπικός σύγχρονος ξένος υπήρξε το απόρριμμα του ταξινομητικού ζήλου του Κράτους. Οι σύγχρονοι ξένοι δεν ταίριαζαν στο όραμα της τάξης».

Έτσι, η νεωτερικότητα αντιμετώπισε τους ξένους της με δύο εναλλακτικές, αλλά και συμπληρωματικές μεταξύ τους, στρατηγικές, που αντιστοιχούν αναλόγως σε φιλελεύθερες ή ρατσιστικές ιδέες. (1) Η μία ήταν ανθρωποφιλική: οι ντόπιοι εξαφάνιζαν τους ξένους καταβροχθίζοντάς τους, και εν συνεχεία μεταμορφώνοντάς τους ως δια μεταβολισμού σε μια υφή αξεχώριστη από τη δική τους. Αυτή ήταν η στρατηγική της αφομοίωσης, που είχε στόχο να εξομοιώσει το διαφορετικό, να καταπνίξει τις πολιτισμικές και γλωσσικές διαφορές, να απαγορεύσει κάθε παράδοση και πίστη πέρα από εκείνες που επρόκειτο να τροφοδοτήσουν τη συμμόρφωση στη νέα ολοκληρωτική τάξη, και να προωθήσει και να επιβάλλει ένα και μοναδικό μέτρο υποταγής. (2) Η

άλλη στρατηγική ήταν ανθρωπο-εμειτική: το σχέδιό της ήταν να ξεράσει τους ξένους, να τους εκτοπίσει πέρα από τα όρια του τακτοποιημένου κόσμου και να αποτρέψει κάθε επικοινωνία τους με τους εντός των ορίων. Αυτή ήταν η στρατηγική του αποκλεισμού— στόχο είχε να περιορίσει τους ξένους μέσα στα ορατά τείχη των γκέτο ή να τους απαγορεύσει, αδιόρατα μεν αλλά πραγματικά, τη συμβίωση, την επιγαμία και τις εμπορικές συναλλαγές με τους υπολοίπους. Δηλαδή είχε σκοπό της να κάνει «κάθαρη» —να εκτοπίσει τους ξένους πέρα από τα σύνορα της διευθετούμενης και υπό διαχείριση εδαφικής ζώνης.

Κι αν κανένα από τα δύο μέτρα δεν μπορούσε να εφαρμοστεί, τότε ακολουθούσε η φυσική εξόντωση των ξένων. Αυτό το τελευταίο ενδεχόμενο όντως συνέβη στη γενοκτονία των Εβραίων με το Ολοκαύτωμα. Ο Μπάουμαν αναλύει αυτή την ιδιαίτερη κατασκευή και εξόντωση των ξένων στο βραβευμένο του βιβλίο *Modernity and the Holocaust* (1989). Το βιβλίο αυτό, το οποίο ο Μπάουμαν εμπνεύστηκε από το συγγραφικό έργο και τις τραυματικές εμπειρίες της επίσης πολωνο-εβραίας συζύγου του Janina, συνεχίζει την παράδοση της Σχολής της Φραγκφούρτης (Αντόρνο, Χορκχάιμερ κ.ά.) και έχει προκαλέσει πλήθος σχολίων και αναφορών. Στόχος του είναι να αφομοιώσει τα μαθήματα του Ολοκαυτώματος στην κοινωνική θεωρία της νεωτερικότητας και του εκπολιτισμού, να μην αντιμετωπίσει δηλαδή το Ολοκαύτωμα ως τυχαίο εξωτερικό συμβάν ή ως περιστασιακή αποτυχία του εκσυγχρονισμού, αλλά ακριβώς ως προϊόν της νεωτερικότητας. Η γενοκτονία των Εβραίων αποτελεί το άλλο πρόσωπο της νεωτερικής κοινωνίας που θαυμάζουμε και καταδεικνύει τις κρυμμένες δυνατότητες αυτού του συστήματος. Δεν αποτελεί κατάλοιπο προ-νεωτερικής βαρβαρότητας, αντιθέτως θα ήταν αδιανόητο χωρίς τη νεωτερική γραφειοκρατία και την αποδέσμευση της χρήσης βίας από ηθικούς υπολογισμούς. Το νεωτερικό κράτος μοιάζει με κηπουρό που δεν επιτρέπει σε τίποτα να φυτρώσει αν δεν το έχει φυτέψει ο ίδιος και οι Εβραίοι, με την έλευση αυτού του νεωτερικού κράτους-κηπουρού, έγιναν πρόβλημα προς επίλυση, έπρεπε να κατασκευαστούν, να ελεγχθούν, να τους διαχειριστούν. Οι Εβραίοι «ήταν η θαμπάδα του κόσμου που πάλευε για διαύγεια, η ασάφεια του κόσμου που ποθούσε τη βεβαιότητα».

Έτσι, για τον Μπάουμαν, η δολοφονία των Εβραίων αποτελούσε μια άσκηση ορθολογικής διαχείρισης της κοινωνίας. Ο ρατσισμός, που η φιλοσοφική του ουσία συνοψίζεται στο αξίωμα ότι ο άνθρωπος είναι προτού δράσει, αποτελεί επίσης ένα νεωτερικό όπλο που χρησιμοποιήθηκε σε συνδυασμό με τη στρατηγική της «αποξένωσης» (estrangement), δηλαδή της διαδικασίας που καθιστά κάποιον «ξένο», «διαφορετικό». Ο νεωτερικός κόσμος φιλοδοξούσε να αυτο-ελεγχθεί και να αυτοδιαχειριστεί, αλλά υπήρχαν ορισμένοι άνθρωποι εγγενώς ανίκανοι για έλεγχο (οι Εβραίοι). Ο ρατσισμός συνδυάζει την κηπουρική λειτουργία του κράτους, δηλαδή το πρόταγμα συ-

νειδητού σχεδιασμού κάθε πράγματος και εξολόθρευσης όσων βρίσκονται εκτός αυτού του σχεδιασμού, με ιατρικά μοντέλα αρρώστιας και υγείας. Για αυτό η εξολοθρευτική μορφή του αντισημιτισμού που έλαβε χώρα στο Ολοκαύτωμα αποτελεί αποκλειστικά νεωτερικό φαινόμενο.² Δεν θα μπορούσαμε να φτάσουμε σε αυτό το σημείο, διατείνεται ο Μπάουμαν, αν δεν είχαμε αναπαραστάσεις της φυλής, δηλαδή της εικόνας εγγενών και μοιραίων ελαττωμάτων που είναι ανίατα και αυτο-αναπαράγόμενα αν αφεθούν ανεξέλεγκτα. Αν η ιατρική δεν μας είχε εφοδιάσει με μοντέλα υγείας και κανονικότητας, όπως και με τις απαραίτητες πρακτικές της απομόνωσης και του χειρουργείου, οι Εβραίοι δεν θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί ως νοσηρό τμήμα που πρέπει να αποκοπεί από το κοινωνικό σώμα.

Αν δεν υπήρχε αυτή η μηχανική (engineering) προσέγγιση της κοινωνίας, μαζί με την πίστη στην τεχνητότητα του κοινωνικού κόσμου, το θεσμό των ειδημόνων και την πρακτική της επιστημονικής διαχείρισης του ανθρώπινου περιβάλλοντος, τότε δεν θα υπήρχε και Ολοκαύτωμα. Οι Εβραίοι έπρεπε να εξολοθρευθούν και αντιμετωπίστηκαν ως άξιοι θανάτου γιατί στέκονταν μεταξύ μιας ατελούς και γεμάτης εντάσεις πραγματικότητας και ενός ποθητού κόσμου ήρεμης ευτυχίας. Έτσι, η δυνατότητα του Ολοκαυτώματος εντοπίζεται σε ορισμένα χαρακτηριστικά του νεωτερικού πολιτισμού και η εφαρμογή του σχετίζεται με συγκεκριμένες διεργασίες της σχέσης κράτους-κοινωνίας, οι οποίες έλαβαν χώρα στη νεωτερική εποχή.

(2) Οικονομική Ανάπτυξη

Η πρόοδος της οικονομίας και ιδιαίτερα το πέρασμα από μια κοινωνία της παραγωγής, όπου οι άνθρωποι θεωρούνταν ως δυνητικοί παραγωγοί, είτε ήταν εργαζόμενοι είτε περιμέναν να εργαστούν, σε μια κοινωνία της κατανάλωσης έχει δημιουργήσει ανθρώπους οι οποίοι είναι υπεράριθμοι, που δεν τους χρειάζεται η οικονομία για να λειτουργήσει. Αυτός ο «πλεονάζων πληθυσμός», «άλλη μια ποικιλία των ανθρώπινων απορριμμάτων», «είναι μάλλον αθέλητες και απροσχεδίαστες παράπλευρες απώλειες της οικονομικής

2. Σε αυτό συμφωνεί απόλυτα ο Τζέφρυ Αλεξάντερ (Jeffrey Alexander), πλην όμως για διαφορετικούς λόγους. Για τον Αλεξάντερ (2003) το Ολοκαύτωμα δεν οφείλεται στην τεχνητή και μηχανική αντιμετώπιση των Εβραίων και γενικά των ανεπιθύμητων, ούτε και στην απουσία αξιών, όπως θεωρούσαν οι εκπρόσωποι της Σχολής της Φρανκφούρτης. Δεν ήταν η έλλειψη αξιών και η αντικατάστασή τους από μια ουδέτερη και μηχανιστική αντίληψη του ξένου, αλλά ήταν η εμπέδωση αρνητικών αξιών, η ίδια η επιθυμία του Κακού και η καθαυτή αξιολόγηση του μίσους, το καταλυτικό εκείνο στοιχείο που γέννησε το Ολοκαύτωμα. Για τον Αλεξάντερ, το Ολοκαύτωμα δεν είναι αυτόματη απόρροια της εργαλειολογικής λογικής της νεωτερικότητας, αλλά ένας επιθυμητός σκοπός, ένα αντικείμενο επιθυμίας, μια αποσκοπούμενη λατρεία του Κακού.

ανάπτυξης». Σε αντίθεση με την κατασκευή της τάξης και των ξένων, εδώ δεν υπάρχει κάποιο συνειδητό σχέδιο παραγωγής απόβλητων ανθρώπων, οπότε και κανείς για να λογοδοτήσει: οι πρωταγωνιστές του δράματος είναι οι «όροι του εμπορίου», οι «απαιτήσεις της αγοράς», οι «ανταγωνιστικές πιέσεις», τα αιτήματα της «παραγωγικότητας» ή της «αποτελεσματικότητας», που συγκαλύπτουν ή αρνούνται ρητά κάθε σχέση με προθέσεις, βούληση, αποφάσεις και ενέργειες υπαρκτών ανθρώπων με ονόματα και διευθύνσεις.

Στην κοινωνία της παραγωγής μιλούσαμε για «άνεργους». Οι άνεργοι αποτελούσαν τον «εφεδρικό στρατό εργασίας» και βρίσκονταν προσωρινά εκτός παραγωγικής διαδικασίας λόγω διάφορων προσωπικών προβλημάτων ή δυσκολιών της οικονομίας. Ο όρος «ανεργία» δήλωνε ότι η εργασία αποτελούσε την «κανονική» κατάσταση και η ανεργία προσωρινή παρέκκλιση. Αυτή η κατάσταση δεν ισχύει πια, κάτι που αποτυπώνεται και στη χρησιμοποιούμενη ορολογία. Στην καταναλωτική κοινωνία δεν υπάρχουν «άνεργοι» αλλά «περιττοί»-«πλεονάζοντες». Ενώ στην κοινωνία της παραγωγής η ανεργία θεωρούνταν διάλειμμα στην εργασία, η οποία ήταν δικαίωμα του πολίτη, σήμερα έχουμε αποδεχθεί την έννοια της «δομικής ανεργίας» που παράγει η οικονομία. Η εργασία θεωρείται ευκαιρία της στιγμής σε μια ευέλικτη και γεμάτη αλλαγές και μετακινήσεις εργασιακή πορεία και όχι ως έργο ζωής: μία από τις συνηθέστερες συστάσεις προς τους νέους τους προτρέπει να είναι ευέλικτοι και όχι ιδιαίτερα εκλεκτικοί, να μην έχουν πολλές προσδοκίες από την εργασία τους, να την αποδέχονται χωρίς πολλές αντιρρήσεις και να την αντιλαμβάνονται ως ευκαιρία της στιγμής για όσο αυτή διαρκέσει, κι όχι ως το εισαγωγικό κεφάλαιο ενός «έργου ζωής», ως ζήτημα αυτοσεβασμού και αυτοπροσδιορισμού ή ως εχέγγυο μακροπρόθεσμης ασφάλειας.

Εκ παραλλήλου, η πρόοδος της οικονομίας δεν σημαίνει απαραίτητα δημιουργία θέσεων εργασίας και ο «εξορθολογισμός» των επιχειρήσεων μαζί με την όλο και αυξανόμενη εξειδίκευση περιορίζουν τις θέσεις εργασίας και παράλληλα δημιουργούν ανασφάλεια σε όσους εργάζονται. Όσο για αυτούς που δεν εργάζονται, η οικονομία δεν τους χρειάζεται ως παραγωγούς παρά μόνο ως καταναλωτές, αν τους χρειάζεται και καθόλου: το να είναι κανείς «περιττός» σημαίνει να είναι υπεράριθμος, αχρείαστος, άχρηστος –όποιο κι αν είναι το μέτρο του χρήσιμου και του απαραίτητου. Οι άλλοι δεν σε χρειάζονται –μπορούν να τα καταφέρουν εξίσου καλά, ή και καλύτερα, χωρίς εσένα. Δεν υπάρχει αυταπόδεικτος λόγος για την παραμονή σου ούτε και προφανής δικαιολογία για την αξίωσή σου να παραμείνεις στη θέση σου. Το να χαρακτηρίζεται κανείς περιττός σημαίνει ότι έχει απορριφθεί επειδή ήταν ήδη αναλώσιμος –όπως οι άδειες πλαστικές φιάλες που δεν επιστρέφονται ή οι χρησιμοποιημένες σύριγγες μιας χρήσης, όπως ένα άχαρο εμπόρευμα χωρίς αγοραστές ή ένα άχρηστο προϊόν, λερωμένο ή κατώτερο των προδια-

γραφών, γησης. Η αυτές το ρίματα.

Παλα δυναμικ όμως, ο χωματερ κράτους, μη ικανο λίγα ψίχα τράπηκα αντί να ο κατάντια καιώματα

(3) Παγκ

Πριν την απορρίμ «προνεω ήταν ο φ οι προφα εκσυγχρο γονταν σ σμου απο κατάκτηρ υψηλίου ν κά προβλ

Ωστόσ τα έγινε η αμινώς « αναπτυγμ βιώνουμ γίξει πια τ λιξη, η οπ ριφέρειας «προνεωτ Αυτό σημ βλήματα η χουν πια ε

γραφών, που οι ελεγκτές ποιότητας απέσυραν από την αλυσίδα συναρμολόγησης. Η έννοια του «περιττού» μοιράζεται το σημασιολογικό της χώρο με αυτές του «ακατάλληλου», του «χαμένου», των «σκουπιδιών» – με τα απορρίμματα.

Παλαιότερα, ο προσορισμός των ανέργων, της «εφεδρείας του εργατικού δυναμικού», ήταν να κληθούν και πάλι στην ενεργό υπηρεσία. Στις μέρες μας όμως, ο προσορισμός των απορριμμάτων είναι οι σωροί των σκουπιδιών, η χωματερή. Αυτοί οι απόβλητοι της οικονομίας δεν έχουν ούτε την αρωγή του κράτους, αφού το κοινωνικό κράτος δεν αποζημιώνει πια τον πολίτη για τη μη ικανοποίηση του δικαιώματος που έχει στην εργασία, αλλά του παρέχει λίγα ψίχουλα για να επιβιώσει. Οι παροχές του κοινωνικού κράτους, μετατράπηκαν από καθολικό δικαίωμα σε στιγματίζουσα ελεημοσύνη. Ο φτωχός αντί να αντιμετωπίζεται ως θύμα της κοινωνίας, θεωρείται ένοχος για την κατάντια του: «οι παροχές της πρόνοιας έχουν μετατραπεί από άσκηση δικαιώματος του πολίτη σε στίγμα του αδύναμου και απρονόητου ανθρώπου».

(3) Παγκοσμιοποίηση

Πριν την παγκοσμιοποίηση αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο τα ανθρώπινα απορρίμματα των αναπτυγμένων περιοχών του πλανήτη να εξάγονται στις «προνεωτερικές», «υπανάπτυκτες» χώρες. Οι μη-εκσυγχρονισμένες χώρες ήταν ο φυσικός προσορισμός για την εξαγωγή των «περιττών ανθρώπων» και οι προφανείς, έτοιμοι χώροι αποκομιδής για τα ανθρώπινα απορρίμματα του εκσυγχρονισμού. Η αποκομιδή των ανθρώπινων απορριμμάτων που παράγονταν στις «εκσυγχρονισμένες» και «εκσυγχρονιζόμενες» περιοχές του κόσμου αποτέλεσε το βαθύτερο νόημα του αποικισμού και της ιμπεριαλιστικής κατάκτησης. Η ανισότητα αυτή επέτρεψε στο εκσυγχρονισμένο τμήμα της υφελίου να αναζητήσει και να βρει παγκόσμιοι χαρακτήρα λύσεις σε τοπικά προβλήματα υπερπληθυσμού.

Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση (2004) σημαίνει ακριβώς ότι η νεωτερικότητα έγινε η «καθολική κατάσταση του ανθρώπινου είδους». Δεν υπάρχουν πια αμιγώς «προ-νεωτερικές» ή «περιφερειακές» χώρες για να αποθέσουν οι αναπτυγμένες χώρες τα ανθρώπινα σκουπίδια τους. Κατά την άποψή του, βιώνουμε την παγκόσμια διάδοση του σύγχρονου τρόπου ζωής, η οποία αγγίζει πια τις πιο απομακρυσμένες γωνίες του πλανήτη. Πρόκειται για μια εξέλιξη, η οποία έχει καταργήσει τη γνωστή διάκριση μεταξύ «κέντρου» και «περιφέρειας», ή, σωστότερα, μεταξύ «νεωτερικού» (ή «ανεπτυγμένου») και «προνεωτερικών» (ή «υπανάπτυκτων» ή «οπισθοδρομικών») τρόπων ζωής. Αυτό σημαίνει ότι «δεν υφίστανται πια παγκόσμιες λύσεις για τοπικά προβλήματα ή παγκόσμιες δίοδοι διαφυγής για τοπικές υπερβολές». Δεν υπάρχουν πια ελεύθερες χώρες για να πετάμε τα νεωτερικά ανθρώπινα σκουπίδια

μας, αντίθετα και οι χώροι που παλιότερα έπαιζαν το ρόλο χωματερές παράγουν πια και οι ίδιες νεωτερικά απόβλητα: ο πλανήτης μας, όμως, είναι τώρα πλήρης. Τούτο σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι ορισμένες κλασικά εκσυγχρονιστικές διαδικασίες (όπως η επιβολή της τάξης και η οικονομική ανάπτυξη) λαμβάνουν πλέον χώρα παντού –και, επομένως, παντού παράγονται «ανθρώπινα απορρίμματα» σε ολοένα μεγαλύτερες ποσότητες. Αυτή «η νέα πληρότητα του πλανήτη σημαίνει ουσιαστικά την οξεία κρίση της βιομηχανίας αποκομιδής ανθρώπινων απορριμμάτων. Ενώ η παραγωγή ανθρώπινων απορριμμάτων συνεχίζεται απρόσκοπτα και γνωρίζει νέες κορυφώσεις, ο πλανήτης διαθέτει όλο και λιγότερους χώρους αποκομιδής ή εργασία για την ανακύκλωσή τους».

Ενώ παλαιότερα οι ανεπτυγμένες χώρες έβρισκαν παγκόσμιες λύσεις σε τοπικά προβλήματα, τώρα «όλες οι περιοχές (και μάλιστα οι πλέον εκσυγχρονισμένες) οφείλουν να υποστούν τις συνέπειες του παγκόσμιου θριάμβου της νεωτερικότητας. Βρίσκονται τώρα αντιμέτωπες με την ανάγκη να αναζητήσουν (μάταια, όπως φαίνεται) τοπικού χαρακτήρα λύσεις σε παγκόσμια προβλήματα». Τα απορρίμματα του παγκόσμιου θριάμβου της νεωτερικότητας δεν χωράν πουθενά και ο Μπάουμαν δεν αποκλείει το ενδεχόμενο «η παγκόσμια νεωτερικότητα να πνιγεί μέσα στα ίδια της τα σκουπίδια, τα οποία δεν έχει τη δυνατότητα ούτε να ενσωματώσει εκ νέου, αλλά ούτε και να εξαφανίσει»: Οι πλάνητες είναι οι κάδοι των σκουπιδιών της τουριστικής βρωμιάς, αν απορρυθμιστεί το σύστημα αποκομιδής των ρύπων, οι υγείες αυτού του κόσμου θα πνιγούν και θα δηλητηριαστούν μέσα στα ίδια τους τα απόβλητα. Εξάλλου, «δεν έχουμε ούτε καν πλησιάσει στο σημείο να δούμε ξεκάθαρα και να συνειδητοποιήσουμε πλήρως τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της αυξανόμενης μάζας των απόβλητων ανθρώπων για τις πολιτικές και κοινωνικές ισορροπίες της ανθρώπινης συνύπαρξης στον πλανήτη μας».

Ορατό σημείο αυτής της παγκόσμιας διαδικασίας παραγωγής απόβλητων ανθρώπων αποτελούν ασφαλώς οι μετανάστες, αυτοί οι «περιπλανώμενοι αλήτες» της παγκοσμιοποίησης. Θέλοντας και μη, όλοι βρισκόμαστε επί ποδός, ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, οι συνέπειες αυτής της νέας κατάστασης είναι ριζικά άνισες. Μερικοί από μας είναι πλήρως και πραγματικά «παγκόσμιοι». Μερικοί μένουν προσκολλημένοι στην «τοπικότητά» τους –μια κατάσταση που δεν είναι μήτε ευχάριστη μήτε μπορεί ν' αντέξει στο χρόνο, σ' έναν κόσμο όπου οι «παγκόσμιοι» δίνουν τον τόνο και ορίζουν τους κανόνες του παιχνιδιού της ζωής. Οι μετανάστες όμως δεν μπορούν να ξεφύγουν από την «τοπικότητά» τους. Η παγκοσμιοποίηση, «τη στιγμή αυτή η αποδοτικότερη και η πιο ανεξέλεγκτη, γραμμική παραγωγή ανθρώπινων απορριμμάτων ή απόβλητων ανθρώπων», ευθύνεται για αυτή την επικέντρωση της πολιτικής θεματολογίας σε ζητήματα μεταναστών και ασύλου. Οι μετανάστες θυμίζουν στους τουρίστες το ενδεχόμενο της μεταμόρφωσης

και των
αποπνέο
χειώνει μ
φίες από
ρίζουν «
ισχύος α
από την
στο στίγ
ρεί να υ
κίνδυνος
φενχθεί
χλητικό
ενοχλεί.
της τάξη

Αντί Σ

Η νεω
Αυτοί ο
τελούν
και της
νέπειες
φθεί ως
ρευσής
τα ως
modern
ταμοντέ
τητας α
τητας π
ουμαν ε
της μετ
τική της
μοκρατι
Καθήκα
νεωτερι
Έτσι, θ
σει αυτ
φωτισμ
μου».
και για

και των ιδίων σε σκουπίδια: «Οι μετανάστες, ιδιαίτερα οι νεο-αφιχθέντες, αποπνέουν την ελαφριά οσμή του κάδου των απορριμμάτων, ο οποίος στοιχειώνει με πλήθος φαντάσματα τις νύχτες εκείνων που αποτελούν υποψήφια απώλειες της αυξανόμενης τρωτότητας». Τα νεωτερικά υποκείμενα γνωρίζουν «πόσο λεπτή και εύθραυστη είναι η γραμμή που χωρίζει μια θέση ισχύος από μια θέση στο σκουπιδότοπο, που χωρίζει τη στιγμή της δόξας από την ταπεινωτική ήττα, που χωρίζει ένα εύσημο τιμής από ένα επονεϊδιστικό στίγμα και τη θερμή αγκαλιά από την ψυχρή απόρριψη»: κανείς δεν μπορεί να υποθέσει ότι το φάσμα της χωματερής έχει εκλείψει οριστικά και ότι ο κίνδυνος να απορριφθεί και να πεταχτεί ο ίδιος στα απορρίμματα έχει αποφευχθεί τελειωτικά. Οι μετανάστες παρουσιάζουν στους τουρίστες ένα ενοχλητικό ενδεχόμενο που δεν έχουν τη δύναμη να αποκλείσουν και αυτό τους ενοχλεί. Αν οι νεωτερικοί ξένοι έπρεπε να αφανιστούν για την οικοδόμηση της τάξης, οι μετανεωτερικοί ξένοι είναι εδώ για να μείνουν.

Αντί Συμπεράσματος

Η νεωτερικότητα, λοιπόν, παρήγαγε και παράγει ανθρώπινα απορρίμματα. Αυτοί οι περιπλανώμενοι αλήτες, οι πλάνητες, οι απόβλητοι άνθρωποι αποτελούν τα θύματα της οικοδόμησης της τάξης, της οικονομικής ανάπτυξης και της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η εστίαση του Μπάουμαν σε αρνητικές συνέπειες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας δεν πρέπει να εκληφθεί ως απόρριψη του νεωτερικού προτάγματος ή ως προάγγελος κατάρρευσης του. Αντιθέτως, παρόλο που έχει χαρακτηρίσει τη μετανεωτερικότητα ως «μεταθανάτια μορφή νεωτερικότητας» (the posthumous form of modernity) και παρόλο που ο ίδιος πολύ συχνά υιοθετεί τη γλώσσα των μεταμοντέρνων, ισχυρίζεται ότι η υλοποίηση του προτάγματος της νεωτερικότητας ακολούθησε τελικά λανθασμένη ρότα και η υπόσχεση της νεωτερικότητας πρέπει να εκπληρωθεί. Εξάλλου, σε τελευταία ανάλυση ο ίδιος ο Μπάουμαν είναι ένας περσός, ένας που ενώνει τις όχθες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας. Εκείνο που θέλει να τονίσει είναι ότι στην πραγματική της ιστορία, η νεωτερικότητα υπέταξε την ατομική αυτονομία και τη δημοκρατική ανοχή για να προωθήσει τη λογική της οικονομικής ανάπτυξης. Καθήκον της κοινωνικής θεωρίας είναι να καταδείξει ότι η σύνδεση αυτή της νεωτερικότητας με τη λογική του «οικονομικώς ορθού» δεν είναι μοιραία. Έτσι, θεωρεί πως καθήκον της λυτρωτικής κοινωνικής πράξης είναι να σπάσει αυτή τη σύνδεση, πόσο μάλλον που ο ίδιος πιστεύει ότι «οι αξίες του Διαφωτισμού θα μας κυνηγούν και θα μας παιδεύουν μέχρι το τέλος του κόσμου». Όσο αυτό δεν συμβαίνει, η νεωτερικότητα θα μένει ανολοκλήρωτη και για τον Μπάουμαν (1990a), που εδώ οι θέσεις του συγκλίνουν με εκείνες

του Χάμπερμας (Habermas), καθήκον της αριστεράς σήμερα είναι να επιδιώξει ακριβώς να πραγματώσει το νεωτερικό πρόταγμα ή μάλλον να πραγματώσει δυνητικότητες του νεωτερικού προτάγματος που παρέμειναν αποσιωπημένες και να τις καταστήσει ηγεμονικές.

Βιβλιογραφία

- ALEXANDER, Jeffrey (2003), *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*, Oxford, Oxford University Press.
- BAUMAN, Zygmund (1964), *Socjologia na co dzie: [Sociology for Everyday Life]*. Warszawa: Iskry.
- BAUMAN, Zygmund (1972), *Between Class and Elite. The Evolution of the British Labour Movement. A Sociological Study*. Manchester: Manchester University Press
- BAUMAN, Zygmund (1973), *Culture as Praxis*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BAUMAN, Zygmund (1976), *Socialism: The Active Utopia*. New York: Holmes and Meier Publishers.
- BAUMAN, Zygmund (1976), *Towards a Critical Sociology: An Essay on Common-Sense and Emancipation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BAUMAN, Zygmund (1987), *Legislators and Interpreters. On Modernity, Post-Modernity, Intellectuals*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- BAUMAN, Zygmund (1989), *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press 1989.
- BAUMAN, Zygmund (1990), *Thinking Sociologically. An introduction for Everyone*. Cambridge, Mass.: Basil Blackwell.
- BAUMAN, Zygmund (1991), *Modernity and Ambivalence*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- BAUMAN, Zygmund (1993), *Postmodern Ethics*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- BAUMAN, Zygmund (1997), *Postmodernity and its Discontents*. New York: New York University Press.
- BAUMAN, Zygmund (1998), *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- BAUMAN, Zygmund (1999), *In Search of Politics*. Cambridge: Polity.
- BAUMAN, Zygmund (2000), *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- BAUMAN, Zygmund (2001) (with Tim MAY), *Thinking Sociologically*, 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers.
- BAUMAN, Zygmund (2003), *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*, Cambridge: Polity.
- BAUMAN, Zygmund (2004), *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity.
- BAUMAN, Zygmund (2005), *Liquid Life*. Cambridge: Polity.
- BAUMAN, Zygmund (2006), *Liquid Fear*. Cambridge: Polity.

BAUMAN, Zygmund
bridge: Polity.

BAUMAN, Zygmund
μτφ. Σκαρλάτου
ροκότητα

BAUMAN, Zygmund
κης, Γ. Ι.

BAUMAN, Zygmund
Βαλλιανού

BAUMAN, Zygmund
μτφ. Καρλό

BAUMAN, Zygmund
νων δεσφ

Κολλάρο

BEILHARZ, Peter

BEILHARZ, Peter

ELLIOTT, Anthony

ledge.

SMITH, Dennis

rary Thim

TESTER, Keith

- BAUMAN, Zygmund (2006a), *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity.
- BAUMAN, Zygmund (1990a), «Η Αριστερά ως αντι-κουλτούρα της νεοτερικότητας», μτφ. Σκαρπέλος, Γ. στο ΒΕΛΤΣΟΣ, Γ. (επιμ.), *Η Διαμάχη. Κείμενα για τη νεοτερικότητα*, Αθήνα, Πλέθρον, σσ. 237-252.
- BAUMAN, Zygmund (2002), *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφ. Μπαμπασάκης, Γ. Ι., Αθήνα, Ψυχογιός.
- BAUMAN, Zygmund (2004), *Παγκοσμιοποίηση. Οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, μτφ. Βαλλιανός, Χ., Αθήνα, Πολύτροπον.
- BAUMAN, Zygmund (2005a), *Σπαταλημένες Ζωές. Οι απόβλητοι της νεοτερικότητας*, μτφ. Καρασαρίνης, Μ., Αθήνα, Κατάστι.
- BAUMAN, Zygmund (2006b), *Ρευστή Αγάπη. Για την ευθραυστότητα των ανθρωπίνων δεσμών*, μτφ. Καράμπελας, Γ., Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε.
- BEILHARZ, Peter (2000), *Zygmund Bauman: Dialectic of Modernity*, London: Sage.
- BEILHARZ, Peter (2000a), *The Bauman Reader*. Oxford: Blackwell Publishers.
- ELLIOTT, Anthony (ed.) (2007), *The Contemporary Bauman*. London/New York: Routledge.
- SMITH, Dennis (1999), *Zygmund Bauman: Prophet of Postmodernity* (Key Contemporary Thinkers). Cambridge: Polity Press.
- TESTER, Keith (2004), *The Social Thought of Zygmund Bauman*. Palgrave MacMillan.